

ARTUKLU-EYYUBİ İLİŞKİLERİ

Remzi ATAÖĞLU

Mısır'da Fatimîler'den sonra kurulup, Suriye, Diyarbakır ve El-Cezire'yi de hakimiyetleri altına alan Eyyubîler'in, Artuklu siyasî tarihi içerisinde büyük yerleri vardır.

Devletin kurucusu olan Selâhaddin döneminden itibaren (1169-1193) Eyyubîlerle tanışan Artuklular, Onların 13. yüzyılın ikinci yarısından yıkılışlarına kadar bu tanışıklıklarını sürdürmüşlerdir. Yaklaşık 70-75 yıllık bir süreyi kapsayan bu dönemde Eyyubîler'le Artuklular, O kadar iç içe olmuşlardır ki, Artuklu tarihinin bu kısmını Eyyubîler'den soyutlamak mümkün değildir. Bu sebeple Artuklu-Eyyubî münasebetlerini ana hatları ile inceleyip sonuçları üzerinde durmaya çalışacağız. Konu geniş ve ayrıntılı olduğu için, Artuklular'ın Eyyubîler'le olan ilişkilerini;

- a) Selahaddin Dönemi
- b) Melik Âdil Dönemi
- c) Melik Kâmil Dönemi

başlıkları altında vermeye çalışacağız.

A) Selahaddin Dönemi Artuklu Eyyubî İlişkileri:

Dayısı Şirkuh'un, ölümünden sonra Mısır'da bağımsızlığını ilan eden Selâhaddin Eyyubî, Nureddin Mahmut Zengi'nin 1174'de ölümünden sonra hakimiyetini kuzeye doğru yaymaya başlamıştı. Eyyubî Sultanı önce Dımaşk'ı almış, sonra da Halep önlerine gelmişti. Selâhaddin bütün bunları daha önce efendisi olan Nureddin'in küçük yaştaki oğlu ve halefi Melik İsmail'in haklarını korumak amacı ile yapmıştır. Selâhaddin'in gerçek niyetini anlayan Zengîler'den Seyfeddin Gazi, topladığı kuvvetlerle Eyyubî sultanına karşı harekete geçmişse de onu durduramamıştı. Selâhaddin Eyyubî'ye karşı daha büyük bir kuvvetle mukavemet etmek isteyen Seyfeddin Gazi Artuklu hükümdarlarına haber göndererek onlardan yardım istedi. Artuklu hükümdarları daha önce Seyfeddin Gazi ile yapmış oldukları anlaşma gereği ona istenilen yardımı gönderdiler.¹ Ancak müttefiklerin Ordusu Selâhaddin tarafından Halep'in güneyindeki Cibabü't-Türman da mağlup edildiler (10

1. İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, yay: J. Tornberg, Beyrut 1965, c. XI. s. 427-428.

Şevval 571 / 22 Nisan 1176).² Bu yenilgi üzerine sinen Zengîler, Eyyubî sultanı ile karşılıklı güvence vererek anlaştılar. Daha sonra Selâhaddin, Artuklu hükümdarlarına elçisini göndererek onlardan sadakat yemini aldı.³ Artukluların, ona bağlı kalacaklarına dair güvence vermesinde 6 Mayıs 1175'de Abbasî Halifesi'nin Eyyubî sultanını Zengî'nin varisi olarak ilan etmesi önemli rol oynamıştı.⁴

İşte ilk Artuklu Eyyubî ilişkisi böyle başlamış, başlangıçta her iki tarafın kuvvetleri çarpışmalarına rağmen daha sonra uzun süreli barış anlaşması yapılmış, Artuklular, Eyyubîleri metbu olarak tanımışlardı. Bu olaydan bir müddet sonra, Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed'in kötü giden Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın kızı ile olan evlilikleri sebebi ile kayınpederinin kendisini sıkıştırmaya üzerine, o da Eyyubî sultanına başvurarak kendisini korumasını istedi. Karşılıklı yazılan mektuplarda Eyyubî Sultanı, kendisine sığınan bu Artuklu hükümdarının affedilmesini istemiş, Anadolu Selçuklu Sultanı da damadının çok ahlaksız olduğunu, çeyiz olarak verdiği kaleleri ve yerleri geri vermediği müddetçe onu rahat bırakmayacağını söylemişti. II. Kılıç Arslan'ın bu sert tutumu karşısında Selâhaddin kesin tavrını ortaya koyarak "Ona dokunamazsın. Biz onunla anlaşma yapmışız. Verdiğimiz sözü yerine getirmekten vazgeçmeyiz. Onu bulursan iyiliğini kabul ederiz, üzerine yürüyecek olursan atlarımızın dizginlerini sana karşı çeviririz" diye haber gönderdi.⁵ Selâhaddin'in biraz da amacı nüfuzunu Fırat'ın ötesindeki topraklarda hissettirmektir.

Arkasından da sefer hazırlıklarını yapıp harekete geçerek Anadolu'ya girdi ve Göksu nehri kıyısında karargâh kurdu. Burada kendisine Artuklu kuvvetleri de katıldı.

Eyyubî Sultanı karşısında kuvvetleri oldukça az olan II. Kılıç Arslan durumun vehametini anlayarak bir taraftan savaş hazırlıklarını sürdürürken diğer taraftan da akıllı Veziri İhtiyareddin Hasan'ı Selâhaddin'e elçi olarak gönderdi. Bu tecrübeli vezir Eyyubî Sultanının katına gelerek ona oldukça etkileyici sözler söyleyip, kendisini barış yapmaya ikna etti. Bunun üzerine Eyyubî sultanı Selçuklu vezirine "Vallahi sen haklısın... Fakat Nureddin bana

2. İbnü'l Esir, savaşın "Telli Sultan" da olduğunu kaydeder. (*el-Kâmil*, c. XI., s. 428). Ebu Şame, *Kitabu Ravzeteyn fi Ahbari'd-Devlet*, yay: H. M.H. Ahmed-M.M. Ziyade, Kahire 1962, C. I, s. 269.

3. İbni Şeddad, *Siretü Selâhüddin* yay. C. Şeyyal, Kahire, 1964 s. 51-52.; Abu'l Faraç Gregor Bar Hebraeus, *Vekâyiname*, İng. Çev: O.R. Doğrul, Ankara 1945-50, c. 2 s. 421

4. I- R. Şeşen, *Selâhaddin Devrinde Eyyubiler Devleti*, İstanbul. 1983, s. 53.

5. İ. Şeşen, "İmadeddin el-Katib el-İsfahani'nin Eserlerinde Anadolu Tarihi ile ilgili bahisler" *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, c. III., s. 268-269.

geldi sığındı, şimdi onu bırakmak bana yakışmaz. Sen onunla görüş ve aranızdaki meseleyi dilediğiniz gibi halledin.. Ben de bu meselede sana yardımcı olur, O'na yaptığının kötü olduğunu söylerim" dedi.⁶ Vezir, Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı ile görüşerek ona yaptıklarından vazgeçmesini aksi halde Eyyubî Sultanının da kendisini terkedeceğini söylemesi üzerine iki taraf anlaşıp ülkelerine döndüler (575 / 1180).⁷

Haçlılarla mücadelenin devam ettiği bir dönemde Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı basit bir mesele yüzünden iki büyük hükümdarı karşı karşıya getirmiş; ancak, değerli Selçuklu vezirinin gayreti ile olması muhtemel olan savaş önlenmişti. Selâhaddin'in Mısır'a dönmesinden yaklaşık bir yıl sonra Zengîler arasında Halep'in idaresi konusunda çıkan anlaşmazlık ve Mardin Artuklu hükümdarı Kutbeddin İlgazi'nin, Selâhaddin'in müttefiki olan Şihabeddin Muhammed'i sıkıştırması üzerine Harran sahibi Muzeffereddin Gökbörü, Eyyubî sultanından gelip duruma müdahale etmesini istedi.⁸ Tekrar el-Cezire bölgesinde görünen Selâhaddin Fırat'ı geçip Birecik'e geldi. Burayı Artuklu Şihabeddin Muhammed'e veren Eyyubî Sultanı, bölgedeki hükümdarlara yine haber göndererek kendisine itaat etmelerini, bunu yapmayanların, ülkesinin tehlikede olduğunu bildirdi. Selâhaddin'in bölgeye gelmesini fırsat bilen Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed, ona itaatını arzedip, kendisine her türlü yardıma hazır olduğunu söyledi. Ancak O buna karşılık Eyyubî Sultanı'ndan kendisine Âmid'i fethetmesi için yardımda bulunmasını istedi. Selâhaddin de bunu kabul etti.⁹ Fakat Eyyubî Sultanı önce el-Cezire'de müttefiki Artuklu kuvvetlerinden de yararlanarak Urfa, Rakka, Araban ve Nusaybin'i ele geçirdi. Daha sonra da Zengîler'den Sincar'ı kuşatıp aldı.

Sultan Selâhaddin bu fetihleri sırasında kendisine yardımcı olan Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarına hizmetlerinden dolayı Heysem ve Nusaybin yakınlarındaki Kal'atül Cedide'yi verdi.¹⁰ Eyyubî Sultanı

6. İbnü'l Esir, *el-Kamil*, c. XI, s. 464-465

7. İbnü'l Esir, *el-Kamil* c. XI. s. 464-466; Ebu Şame, *Ravzateyn*. c. II, s. 16. Süryani Mihael, *Vekayiname*. Türkçeye Çev. H.R. Andreasyan, Ankara 1941 (Basılmamış nüsha) c. II. s. 261; Bar Hebraeus, *Abu'l Faraç Tarihi*. c. II. 425-426; R. Şeşen. *a.g.m.*, s. 268-270; O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*; İst. 1973, s. 168-169.

8. İbnü'l Esir, *el-Kamil* c. XI. s. 475; Ebru Şame. *Ravzateyn* c. II. s. 30.

9. İbnü'l Esir, *El-kamil* c. XI. s. 483; Süryani Mihael, *Vekayiname* c. II. s. 262; R. Şeşen *a.g.m.*, s. 275.

10. İbni Vâsıl, *Müferricü'l Kurûb fi Ahbar-i Beni Eyyub*, Yay: C. Şeyyal, Kahire 1957, C. II. s. 132; Ebu Şame, *Ravzateyn*, c. II. s. 37-38; C. Cahen, "Le Diyarbakır au Temps des premiers Urtikides," *Journal Asiatique*, 1935, s. 264; R. Şeşen, *a.g.m.*, s. 306-307.

Artuklulardan Hısn-ı Keyfâ Artuklularını destekleyerek hem Mardin Artuklularını hem de bölgedeki diğer hükümdarları kontrol etmeye çalışıyordu. Tabii buna karşılık Hısn-ı Keyfâ Artukluları da yeni hâmeleri ile gerek Mardin Artuklularına karşı, gerekse diğer mahallî hükümdarlara karşı avantaj yakalamaya çalışıyorlardı. Hısn-ı Keyfâ Artuklularının Eyyubîlerle ilişkilerinin gelişmesinde hükümdarın veziri el-Kuram Ahmed b. Summak el-İsirdî'nin önemli rolü olmuştur.¹¹

Sincar'ın düşmesinden sonra sıranın Musul'a geleceğinden endişe eden Zengîler'den İzzeddin Mesut, bölgedeki diğer hükümdarları Eyyubî Sultanına karşı kıskırttı. Selâhaddin bu sırada Harran'da bulunuyordu. Müttefikler Mardin yakınlarında Harezm yakınlarında toplanmışlardı. Mardin Artuklu kuvvetleri de bunlarla beraberdi. Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı da Selahaddin'in yanında yer almak üzere Harran'a gitmişti. Müttefiklerden Ermenşah'ın savaşmak için mevsimin uygun olmadığını söylemesi üzerine bu telkine uyan diğer hükümdarlar da ülkelerine döndüler.

Bu vesile ile Eyyubî Sultanı ile bir araya gelme fırsatı bulan Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı ona verdiği sözü hatırlatarak Âmid'in fethedilmesini tekrar gündeme getirdi. Eyyubî sultanı yapacağı fethi meşrulaştırmak için, Halifeden gerekli izni aldıktan sonra Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı ile birlikte şehri kuşattılar. Âmid o sırada İnal oğullarının hakimiyetinde olmasına rağmen, şehrin idaresi vezir ailesi Nisan oğullarından Bahaeddin'in elinde idi. Onun uzun zamandan beri şehirde uygulamış olduğu politika hem askerlerini, hem de Âmid halkını kendisinden soğutmuştu.¹² Bu sebeple Âmidliler, şehirde Nisan oğullarının hakimiyetinin bir an önce sona ermesini istiyorlardı¹³. Şehir halkının bu isteğini öğrenen Selâhaddin, itaat ettikleri takdirde kendilerine iyi davranacağını ve ihsanlarda bulunacağını belirten yazıların onlara atılmasını emretti.¹⁴ Bu durum Âmidlileri savaşa karşı daha da isteksizleştirdi. Bir taraftan Mancınıklar surları döverken, diğer taraftan lağımçılar'da surları alttan delmeye çalışıyordu. Aşırı istekleri ile halkı bezdirmiş olan Nisan oğulları, Âmidlilerin kendisine karşı ayaklanacağından korkarak bazı şartlarla şehri Eyyubî Sultanına teslim edeceğini bildirdi. Selahaddin onun

11. R. Şeşen, *a.g.m.*, s. 306-307.

12. İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, c. XI. s. 488-489; İbni Vasıl, *Müferricü'l Kurûb*. c. 132-133; Süryani Mihael, *Vekayiname*, C. II. s. 262; Bar Hebraeus, *Abu'l Faraç Tarihi*, C. II. s. 430; R. Şeşen, *a.g.m.* s. 295-297; C. Cahen; *Le Diyarbekir...*, s. 265.

13. R. Şeşen, *a.g.m.*, s. 298.

14. İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, c.XI., s.493-494; İbni Vasıl, *Müferricü'l Kurûb*. c. II. s. 135; R.Şeşen. *a.g.m.* s.300.

malına ve canına dokunmayacağı konusunda güvence verince, Âmid, 3 haftalık kuşatmadan sonra Muharrem 579 / Mayıs 1180 teslim alındı. Şehirde değeri bir kaç milyar Dinarı bulan ganimet ele geçirilmişti. Eyyubî Sultanı bunların hiçbirisine dokunmayarak, Âmid'le beraber Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarına teslim etti. Artuklu hükümdarına sadece şehri vaad ettiğini hatırlatan adamlarına "Dostumuza boş bir şehri vermek bize yakışmaz" diyen sultan, sâdece şehirde de ele geçen bir milyon dan fazla kitabı alıp veziri Kadı Fadıl'a hibe etti.¹⁵ Daha sonra Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarını huzuruna çağıran Selâhaddin, ondan, isyan etmeyip itaat edeceğine, Haçlılara karşı yapacağı savaşlarda kendisine kuvvetleri ile yardım geleceğine dâir yemin alarak şehirden ayrıldı.¹⁶ Eyyubî Sultanı'nın bu başarısı üzerine Mardin Artuklu hükümdarı da Selâhaddin'e gelip itaatını arzetti.¹⁷

Âmid, Artuklular tarafından, önceden birkaç defa kuşatılmış fakat alınamamıştı. Eyyubî Sultanı Selâhaddin'le yapılan ittifak şehrin ellerine geçmesini sağladı. Hısn-ı Keyfâ Artukluları bu tarihten itibaren hükümet merkezlerini Âmid'e taşıdılar.

Eyyubî sultanının Haçlıların elinde bulunan Beysan'a ¹⁸ yapmış olduğu sefere Artuklular'da katılmıştı. (Cemaziyelahir 579/Ekim 1183).¹⁹ Selâhaddin'in arkasından Kerek'e²⁰ Haçlılar üzerine düzenlediği 2. harekate Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı bizzat katılmıştı. Ancak müslümanlar kaleyi alamamışlardı. Fakat daha sonra Nablus'u kuşatan müttefikler Haçlılardan burayı almayı başardılar.²¹

1185 başlarında Selâhaddin, Zengîler'den İzzeddin Mesut'un elinde bulunan Musul'u kuşatmak için harekete geçince, müttefiki durumunda olan Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarından yardım istedi. Nureddin Muhammed hasta olduğu için kardeşi İmadeddin Ebubekir'i askerleri ile birlikte Eyyubî Sultanının yanına gönderdi. Musul muharebesi devam ederken Hısn-ı Keyfâ

15. İbnü'l Esir, *el Kâmil*, c. XI. s. 493-494; Süryani Mihael, *Vekayiname*, c. II. s. 262; Bar Hebraeus, *Abu'l Faraç Tarihi*, c. II. s. 431; İbni Vasıl, *Müferricü'l Kurûb*, c. II. s. 134-136; Ebu Şame, *Ravzateyn*, c. II. s. 37-38; R. Şeşen *a.g.m.* s. 302.

16. R. Şeşen, *a.g.m.* s. 306.

17. Ebu Şame, *Ravzateyn*, c. II. s. 42; R. Şeşen, *a.g.m.* s. 307.

18. Ürdün'de Filistin ile Havran arasında bulunan bir şehir (Yakut el Hamavî, *Mücemûl/Buldan*, Beyrut 1979, c. 1. s. 527).

19. İbnü'l Esir, Artuklular'dan Diyarbakır ve el-Cezire askerleri olarak bahseder. (*el-Kâmil* c. XI. s. 50).

20. Şam'da Bekaa Vadisinde Kudüs'e yakın bir kalenin adı (Yakut, *a.g.e.*, c. I. s. 453)

21. İbni Vasıl, *Müferricü'l Kurûb*, c. II. s. 163; İbni Şeddad, *Siretu Selâhüddin*; s. 67

Artuklu Hükümdarı Nureddin Muhammed vefat etti. Selahaddin'in yanında bulunan Muhammed'in kardeşi, Eyyubî sultanından Artuklu tahtını ele geçirmek için izin istemiş, o da gitmesine müsaade etmişti. Fakat Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarlığını yeğeni Kutbeddin Sokman veziri vasıtası ile ele geçirmişti. Ebu Bekir de Harput'a gidip, burayı kontrolü ele geçirip kendi beyliğini kurdu ²² (581/1185).

9 Rebiyülahir 581/10 Temmuz 1185 de Eyyubî Sultanı'nın Musul kuşatmasını sürdürdüğü sırada, Ahlâtşah'ı II. Sokman ölünce şehir sahipsiz kalmıştı. Oradaki devlet ricali bu sebeple Selâhaddin'i Ahlât'ı almaya teşvik ettiler. Eyyubî sultanı Musul kuşatmasını kaldırarak Ahlat'a doğru hareket etti. Onun bu hareketi Mardin ve Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarını endişeye düşürdü.²³ Gerçekten de Eyyubî sultanı, Ahlâtşah'ı Sokman'ın himayesinde bulundurduğu Mardin Artuklularına ait olan Meyyafarikin'i kuşattı. Bu arada Selahaddin'in adamları, Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarının vefat etmesi sebebi ile onu Amid'i geri alması konusunda teşvik etmek için "Sen orasını Nureddin'e hizmetine karşılık, adaletine inandığın için vermiştin. Şimdi o öldü, orasını başsız bıraktı, oğlu ise bir yetimdir. Onun işlerine bakan kimselerin gidişatını biliyorsun, ülkeyi onlara bırakarak halka zulüm etme cesaretini vermen doğru mu" dediler. Eyyubî Sultanı Âmid'dekilerin iyi halda olduklarını belirtip bir elçi vasıtasıyla Hısn-ı Keyfâ Artuklularının yola getirilebileceğini söyledi.²⁴ Nitekim Âmid'e gönderilen elçiden sonra Hısn-ı Keyfâ hükümdarı, veziri ile birlikte Eyyubi sultanına çeşitli hediyelerle gelip itaatını arzetti. Sultan Selâhaddin de yapacakları işlerde kendisine danışılmasını ve kendilerinden istenileni yapmaları şartı ile itaatlarını kabul etti.²⁵ Bu arada Meyyafârikin kuşatması devam ediyordu.²⁶ Şehirde Artuklu II. İlgazi'nin hanımı ile kızları ve komutan Yarunkuş bulunuyordu. Selâhaddin mancınıklar kurdurup bir süre alamadığı Meyyafârikin'i daha değişik bir yolla ele geçirmeyi denedi. Eyyubî Sultanı aynı zamanda Nureddin Muhammed'in de kız kardeşi olan II. İlgazi'nin dul eşine yazdığı

22 . İbnü'l Esir, *el-Kamil*, c. XI, s. 511-515; Süryani Mihael, *Vekayiname*, C. II. s. 270-274; İbni Vasıl, *Müferricü'l Kurub*, c. II. s. 165-169; İbni Şeddât el-Kadı, *Siretü Selâhaddin*, s. 68; İbni Şeddât, İzzeddin Muhammed, *el-A'lakü'l-Hazıra fi Zikr-i Ümeraiş-Şam ve'l-Cezire*, yay. S. Dehhan, c. III, s. 518-519; R. Şeşen, a.g.m., 331-335.

23 . İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, c. XI s. 515; R. Şeşen, a.g.e., 337.

24. R. Şeşen, yukarıda gösterilen yerler.

25. İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, c. XI. s. 515; Bar Hebraeus, *Abu'l Faraç Tarihi*, c. II. s. 436; İbni Vasıl, *Müferricü'l Kurub*, c. II. s. 169; Ebi'l Fida, *el-Muhtasar fi Tarih'il Beşer*, Kahire 1325, c. III, s. 169; R. Şeşen, a.g.m., 338-340.

26. O. Turan, Kuşatmaya Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarının katıldığını ifade ederse de (Doğu Ana. Türk Devl. Tarihi, s. 173). Biz bu bilgiyi herhangi bir kaynağa dayandıramadık.

mektupta, kızlarını oğluna nikahlayacağına dair haber gönderdi. Bu şehirde bir takım şüpheler uyandırdığı gibi, Meyyafarikin'i savunan Yarunkuş üzerinde olumsuz etki yaptı. Eyyubî Sultanına haber göndererek bazı şartlar karşılığında şehri teslim edeceğini bildirdi. Selâhaddin de kabul etti. Bunun üzerine Meyyafarikin, Eyyubîlere teslim edildi. (Cemaziyelevvel 581 / Ağustos 1185).²⁷

Meyyafarikin meselesini bu şekilde halleden Eyyubî Sultanı 1185 Ekiminde Musul'u tekrar kuşatmak için harekete geçti. Musul hakimi İzzeddin Mesut, Sultan ile anlaşmak için ona elçiler gönderdi. Selahaddin'de İzzeddin Mesut ile anlaşarak kuşatmayı kaldırdı. Yapılan bu anlaşmaya göre İzzeddin Mesut ve bölgede bulunan Artuklularda onun adına hutbe okutacak, paralarında sultanın ismini zikredeceklerdi.²⁸

Muharrem 583 / Nisan 1187'de Eyyubî Sultanı Şam bölgesindeki Haçlıların hac kervanlarına zarar vermesi üzerine Franklar üzerine cihat açtı ve kendisine tâbi bütün hükümdarları savaşa davet etti. Sefere, el-Cezire ve Diyarbakır bölgesinde bulunan Artuklularda katıldı.²⁹

Eyyubî Sultanının sevk ve idare ettiği İslâm ordusu Haçlılardan Taberiye'yi aldıktan sonra onları Hittin'de büyük bozguna uğrattı (25 Rebiyülahir 583/4 Temmuz Cumartesi 1187). Bunu Haçlıların elinde bulunan Akka, Hayfa, Yafa, Tibnin, Sayda, Cubeyl, Beyrut, Askalan ve Kudüs'ün fethi takip etti.³⁰ Bu başarısından dolayı bütün Türk-İslam hükümdarları elçilik heyetleri ile Eyyubî Sultanını tebrik ettiler. Bunların arasında Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarının veziri Kutluğ Aba'da vardı. Artuklu Vezirinin amacı, Eyyubi Sultanının bu seferlerine kuvvet gönderen

27. İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, c. XI. s. 510-511; Ebu Şame, *Ravzateyn*, c. II.

28. İbnü'l Esir, yapılan bu anlaşmayla ilgili Artuklular'ın adını zikretmez. (*El-Kâmil*, c. XI. s. 517). İbni Vasıl, *Müferricü'l Kurûb*, c. II s. 172; Ebu Şame, *Ravzateyn*, c. 2. s. 68.

29. İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, c. XI. s. 529; Bar Hebraeus, *Abu'l Faraç Tarihi*, c. II. s. 440; Süryani Mihael, *Vekayiname*, c. II. s. 279; İbni Vasıl, *Müferricü'l Kurûb*, c. II. s. 186-187; İbni Şeddad, *Siretü Selahaddin*, s. 74-75. Bu kaynakların hiçbirisi Artukluların ismini vermeyip Diyarbakır ve el-Cezire askerlerinin sefere katıldığı söylenir. Halbuki daha önce Eyyubî Sultanı ile Haçlılar için yapılacak savaşa kuvvet göndereceklerine dair anlaşma yapan Artukluların bu sefere katılmamaları mümkün değildir.

30. İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, c. XI, s. 534-538; Süryani Mihael, *Vekayiname*, c. II. s. 279; Bar Hebraeus, *Abu'l Faraç Tarihi* c. II, s. 442-443; İbni Şeddad, *Siretü Selahaddin*, s. 75-79; İbni Şeddad, *Ravzateyn*, c. II, s. 119-121; S. Runcimann, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Türkçeye Çev. F. Işıltan, Ankara 1987, c. II. s. 382; R. Şeşen, *a.g.e.*, s. 111-112. Haçlılarla yapılan Hittin savaşına Artuklular'ın ismini zikrederek katıldıklarını belirten tek kaynak Ebi'l Fedail Muhammed el Hamavî'dir. (Tarihü'l Mansuri, *Telhisü'l Keşf ve'l Beyan fi Havadisi'z-Zeman Faksimile*, yay. P: Gryazneviç, Moskova 1963, Vrk. 92a).

hükümdarı Kutbeddin II. Sokman için sağlam bir ahidnâme almaktı. Kutluğ Aba ayrıca aradaki münasebetleri kuvvetlendirmek için sultanın kardeşi Melik Âdil'in kızını II. Sokman'a nişanlamak istiyordu.³¹ Bu isteğin Melik Âdil tarafından da olumlu karşılanması üzerine Sultan selahaddin kardeşinin kızını topladığı vekiller aracılığı ile Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarına nikahladı.

Sultanla akrabalık kuran Artuklu hükümdarı II. Sokman'a sağlam bir ahitname verildiği gibi kendisinin Sultan Selâhaddin'in himayesinde olduğu açıklandı.³² Böylece Mardin Artukluları ve Harput Artuklularına nazaran Eyyubî Sultanlığı daha yakın ilişkiye giren Hısn-ı Keyfâ Artukluları el-Cezire ve Diyarbakır bölgesinde yerlerini daha da sağlamlaştırmışlardı. buna karşılık Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Selâhaddin'in Haçlılara karşı açmış olduğu cihadlara ya asker göndermiş, ya da kuvvetlerinin başında bizzat kendisi de sefere iştirak etmiştir.

Buna uygun olarak 1189 Ekiminde Haçlılarla Akka önlerinde yapılan savaş Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı da kuvvetleri ile beraber katılmış, fakat müslümanlar maalesef yenilgiye uğramışlardı.

Daha sonraki hadiselerin gidişatından Hısn-ı Keyfâ Artuklularının Eyyubîler'den çekinmeleri konusunda kuşkularında haklı çıkmış, onların sağlam bir ahidname isteyişlerinde ne kadar isabetli davrandıkları ortaya çıkmıştı. Çünkü Harran ve Urfa hakimi Muzaffereddin Gökbörü, kardeşi Erbil Hakimi Zeynüddin Yusuf ölünce taşkınlık çıkarmış, Eyyubî Sultanı da Urfa ve Harran'ı yeğeni Takıyüddin Ömer'e ıktâ etmişti.³³ Ancak Eyyubî Sultanı Ömer'den Artuklularla olan anlaşmalara riayet etmesini şart koştu. Diğer taraftan Eyyubî Sultanının akrabalarından bâzıları da Diyarbakır'ın kendilerine verilmesini istediler. Selahaddin, Âmid ve Mardin Artuklularına vermiş olduğu ahidnâmeler sebebi ile onlara "Buradaki hükümdarlardan herhangi biri üzerine yürüyüp topraklarını ellerinden almak doğru olmaz. Onlar bizimle anlaşma yapmış, dostluğumuza sadakat gösteren ve bize yardım gönderen kimselerdir..." diyerek isteklerini geri çevirdi.³⁴

Aynı zamanda cihat için asker toplamağa, Diyarbakır bölgesini yöneten Takıyüddin Ömer, uyarılmasına rağmen³⁵ yine de Artuklular'a âit

31. Vezir Kutluğ Aba, daha önce de hükümdarı Kutbeddin II. Sokman için Melik Âdil'in kızını isteme teşebbüsünde bulunmuştu (R. Şeşen, a.g.m., s. 346)

32. İ.Halil, "Emaretü Beni Artuk", Kahire 1968, (Basılmamış Doktora Tezi, Aynü's ş-Şems Üniversitesi, Ed.Fak.Ktp.No: 12949.

33. İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, c. XII s. 62.

34. R. Şeşen, a.g.m., s. 356.

35. Ebi'l Fedail, *Tarihü'l Mansurî*, Vrk. 98a.

Hani ve bazı yerleri zaptetti.³⁶ Fakat Selâhaddin, onun bu yaptıklarını tasvip etmedi.³⁷ Takıyüddin Ömer'in bu hareketi başta Artuklular olmak üzere diğer bölge hâkimlerini de ürkütmüş, Akka önlerinde Haçlılarla çarpışan Sultana Diyarbakır askerinin gitmesini geciktirmişti. Bu ise, Haçlıların Akka'yı tekrar ele geçirmelerine sebep oldu.³⁸ Eyyubî Sultanı Selâhaddin'in 27 Sefer 589/4 Mart 1193'de ölümü üzerine en büyük oğlu Melik Efdal kendisine veliaht olarak Dımaşk'a sahip olmuş, ülkesinin geriye kalan kısmı varisleri arasında paylaşılmıştır. Fırat'ın doğusunda kalan yerler, yani Artuklu toprakları üzerindeki hakimiyet hakkı Selâhaddin'in kardeşi Melik Âdil'in hissesine düşmüştü.

B-Melik Âdil Döneminde Artuklu-Eyyubî İlişkileri:

Eyyubî Sultanı Selâhaddin'in ölümü, hâkim olduğu topraklardaki mahallî hükümdarları derhal harekete geçirmişti.

Musul Atabeyi İzzeddin Mesut'un Eyyubîlere karşı başlattığı teşvik faaliyeti sırasında Hısn-ı Keyfâ Artukluları bu dönemde sessiz kalmayı uygun gördüler. Fakat Mardin Artuklu hükümdarı Yavlak Arslar adına ülkeyi idare eden Alpkuş, Eyyubîlerden bâzı yerleri aldı.³⁹ Bunun üzerine Melik Âdil Eyyubî şehzadelerini harekete geçirdi. Bu arada İzzeddin Mesut'un hastalanması, Sincar hakimi İmadeddin'in de geri dönmesi sebebi ile yalnız kalan Mardin hakimi, Melik Âdil'den şefaaf diledi. Melik Âdil de onu affetti.⁴⁰

Melik Âdil'in bu şekilde hareketinin sebebi, Eyyubî kuvvetlerinin harekete geçmesine rağmen Fırat'ın ötesine ulaşamamış olmasıdır. Bundan dolayı Mardin Artuklularının af isteğini kabul etmişti. Bu arada Yavlak Arslan veziri Alpkuş'un baskısından kurtulmak amacı ile olmalı ki, Eyyubî Meliki Âdil'den yardım istedi.⁴¹ Melik Âdil bunun üzerine oğlu Melik Kâmil ile beraber Mardin'i kuşattı. Onun bu hareketi hem yardım isteyen Mardin Artuklu hükümdarını hem de Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı ile birlikte bölgedeki el-Cezire hâkimleri oldukça rahatsız etti. Fakat korkularından seslerini çıkaramadılar. Ancak tam bu sırada Mısır'da Selâhaddin'in oğlu

36. İbnü'l Esir, *El-Kâmil*, c. XII. s. 62-63; Süryani Mihael, Ömer'in Kulp'u da zaptettiğini söyler (*Vekayiname*, C. II. s. 286-287; R. Şeşen, *a.g.e.*, s. 147).

37. İbni Vasıl, *Müferricü'l Kurub*, c. II. s. 354.

38. İbnü'l esir, *el-Kamil*.

39. O. Turan, Meyyafirikin'in ele geçirildiğini söylerken (*Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 175), R. Şeşen, el-Mavzir kalesinin Mardin hâkimi tarafından kuşatıldığı bilgisini verir (*a.g.m.*, s. 363).

40. R. Şeşen, *a.g.m.*, s. 363.

41. İbni Vasıl, *Müferricü'l Kurub*, c. III, s. 80.

Melik Aziz'in ölümü ile Melik Efdal'in Mısır hâkimi olması Âdil ile Efdal arasında anlaşmazlığa sebep oldu. Melik Âdil, "oğlu Melik Kâmil'i Mardin önlerine bırakarak Dimaşk'a doğru hareket etti. Bu arada Melik Efdal el-Cezire ve Diyarbakır bölgesindeki Artuklular ve diğer bölge hâkimlerine haber salarak Melik Âdil'e karşı kendisine itaat etmelerini istedi. Onlar da aralarında "Âdil Mardin'e sâhip olursa bizleri ülkemizden mahrum eder" diye anlaşıp, Melik Efdal'ın teklifini kabul ettiler.⁴² Bu sırada Mardin'de mahsur kalan Artuklular, oldukça zor duruma düşmüşlerdi. Çünkü erzak tükenmiş, pek çok kişi hastalanmıştı. Bu sebeple onlar Melik Kâmil ile insanî olarak erzak yardımında bulunması için anlaştilar. Bu oyalanma Mardin Artuklularının işine yaradı.

Çünkü Musul'da babasının yerine Atabey olan Nureddin Arslanşah'ın komutasında hareket geçen müttefikler Mardin önlerinde Melik Kamil'i büyük bir bozguna uğrattılar. Melik Kamil Harran'a çekilmek zorunda kaldı (585/1198).⁴³ Fakat daha sonra Eyyubî Meliklerinin kendi aralarında anlaşmaları Nureddin Arslanşah idaresindeki müttefiklere pek fırsat tanımadı. Bu arada Melik Âdil, Eyyubî tahtını ele geçirmiş, gerekli kuvvetleri el-Cezire bölgesine sevketmişti. Bunun üzerine müttefikler dağıldılar.

Melik Efdal ile Melik Zahir amcalarına karşı el-Cezire ve Diyarbakır daki bölge hakimleri ile birbirlerini destekleme kararı aldılarsa da Eyyubî Melikleri yine aralarında anlaşınca, ne Artuklular, nede diğer bölge hâkimleri bir netice elde edemediler.⁴⁴ Artuklular Eyyubîlerin hakimiyetini uzun müddet tanımaya devam ettiler. Bu arada Eyyubî Sultanı Melik Âdil idarî tahsimate özellikle Selahaddin'in çocuklarına el-Cezire bölgesindeki yerleri ıkta etmesiyle Eyyubî Meliklerinin büyük bir kısmı Diyarbakır ve el-Cezire bölgesinde toplanmışlardı. Onların kendilerine ıkta edilen yerde hüküm sürmeye başlamaları Artukluların, adı geçen bölgelerde hakimiyet

42. İbnü'l esir, *el-Kâmil*, c. XX. s. 148; İ. Halil, *Emaretü Beni Artuk*, s. 116. H. Şameyanî, *Medinetü Mardin*, s. 193-194.

43. İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, c. XII, s. 149; İbni Vasıl, *Müferricü'l Kurub*, c. II. s. 102; İ. Halil, *Emaretü Beni Artuk*, s. 118

44. İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, c. XII. s. 149; İbni Vasıl, *Müferricü'l Kurub*, c. III. s. 102; İ. Halil, *Emaretü Beni Artuk*, s. 118. İbnü'l Esir, İttifakta sadece Mardin Artuklularının adını zikreder. (*El-Kâmil*, c. XII, s. 167-168). Ancak Eyyubî Sultanı olan Melik Âdil'in yeğeni Melik Efdal'a anlaşmak için Re'sül-Ayn, Habur, Cemlin, Sumeysat, Meyyafarikin ile beraber Hısn-ı Keyfâ Artuklularına ait Hani ve Zullcarney'n'i anlaşmak için ıkta etmiş olması (Ebi'l Fedail, *Tarihi'l Mansuri*, Vrk. 107 b; İbni Vasıl, *Müferricü'l Kurub*, C. III. s. 116) Kayınpederi ile arası iyi olmayan Hısn-ı Keyfâ hükümdarının da bu ittifaka girdiğini gösterir.

sahalarının daralmasına sebep oldu. Fakat gerek Artuklular gerekse Atabeyler ve diğer bölge hakimleri fırsat buldukça Eyyubîlere karşı birleştiler. Şaban 598/ Haziran 1201 tarihinde Mardin Artuklularının da aralarında bulunduğu bölge hakimleri Nureddin Arslanşah idaresinde yine birleştiler. Hedef Harran'daki Melik Faiz idi. Fakat havanın sıcak oluşu orduda hastalığın çıkması Atabey Arslanşah'ı Melik Faiz ile anlaşmaya sevketti. İki taraf ta birbirlerine güvence vererek, aralarında anlaştılar.⁴⁵ Bu arada Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı ölmüş, yerine kardeşi Nasireddin Mahmut geçmişti (597/1201).

Eyyubî Sultanı Melik Âdil Muharrem 599/Eylül-Ekim 1202' de oğlu Melik Eşref komutasındaki ordusunun Mardin'i kuşatmak üzere gönderdi. Eyyubîlere, Musul ve Sincar hâkimleri de katıldı. Mardin Artuklularına âit olan el-Bariyye'den kendilerine yardım için gelen askerler müttefikler tarafından mağlup edildiler. Mardin'in kuşatılması sebebi ile civardaki Türkmenler ayaklanmışlar her tarafı yağmalamışlardı. Daha sonra araya Halep hâkimi Melik Zahir'in girmesiyle iki tarafın arasında barış yapıldı. Ağır olan barış şartlarına göre; Mardin hakimi 150.000 dinar ödeyecek, ayrıca hutbe Eyyubîler'in adına okunacaktı. Paralar da onların adına bastırılacaktı.⁴⁶

Bu kuşatmada Hısn-ı Keyfâ Artukluları ile ilgili kayıt olmadığı için onların bu sırada olaya karışmadıklarını tahmin ediyoruz.

Musul Hakimi Nurêddin Arslanşah'ın Şevval 600/ Haziran 1204 tarihinde atak hareketi ile akrabası Sincar hakimi Kutbeddin'e ait yerleri ele geçirmesi, Bölge hakimlerinden başta Muzaffereddin Gökbörü ve Artuklu hükümdarlarının Arslanşah'a karşı birleşmelerine neden oldu. Müttefikler, Eyyubîlerden Melik Eşref'in başkanlığında birleşerek, Atabey Nureddin Arslanşah'ı Buşra yakınlarındaki el-Bikâa'da bozguna uğrattılar.⁴⁷ Melik Âdil, oğlu Eşref'e gönderdiği haberde de Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarının sözlerine itimat ederek o şekilde hareket etmesini istemişti.⁴⁸

Eyyubîler, her zaman olduğu gibi Artuklulardan Hısn-ı Keyfâ Artuklularını kendilerine daha yakın buluyorlardı.

45. İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, c. XII. s. 165-166; İbni Vasıl, *Müferricü'l Kurûb*, c. III. s. 126-127; İ. Halil, *Emaretü Beni Artuk*, s. 119.

46. İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. XII. s. 189. İbni Vasıl, *Müferricü'l Kurûb*, Ebu'l Fida, *a.g.e.*, C. III. s. 180; O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 176.

47. İbnü'l Esir, *el Kâmil*, C. XII. s. 192-193; bar Hebraeus, *Abu'l Faraç Tarihi*, C.II. s. 484-485; İbni Vasıl, *Müferricü'l Kurûb*, c. III. s. 126.

48. Ebi'l Fedail, *Tarihü'l Mansuri*.

Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı yapmış olduğu bu hizmetten dolayı Eyyubîlerden kendisine yardım konusunda söz almıştı. Nasıreddin Mahmut bu sebeple Melik Eşref'e daha önce kendilerine ait olan Harput'u topraklarına katmak için vermiş olduğu sözü hatırlatarak ondan yardım istedi. Bunun üzerine Melik Eşref Nasıreddin Mahmut'la beraber Şaban 601/Mart-Nisan 1205'de Harput üzerine yürüyerek şehrin dış mahallelerini ele geçirdiler. Harput Artuklularının bu sırada hükümdarı olan Nizameddin İbrahim, Anadolu Selçuklu sultanından yardım istedi. Türkiye Selçuklu sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev, Harput Artuklularına yardım etmek üzere Sümeysat'taki kendisinin müttefiki olan Eyyubî, Melik Efdal Ali'yi 6000 kişilik bir ordu ile Harput'a gönderdi. Bu durum karşısında Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı ve Melik Eşref Harput önlerinden ayrılıp "Buhayratu Semnin" adı verilen bugünkü Gölcük civarında bir ik kaleyi ele geçirdiler. Harput Artuklu hükümdarı, Anadolu Selçuklu takviye birlikleri ile bu kaleleri almaya çalıştı ise de sonuç alamadı. Daha sonra her iki taraf ülkesine döndü.⁴⁹ Dikkat edilirse Artuklu ailesinden iki ayrı kolun karşı karşıya gelmelerinde, Eyyubîlerden Melik Eşref, Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarının yanında yer almış, Sümeysat hakimi Melik Efdal Ali ise, Harput Artukluları safında bulunmuştu.

603 / 1206 yılında Ahlât'da çıkan karışıklık sebebiyle Ahlat halkı Mardin Artuklu hükümdarı Artuk Arslan'a haber göndererek şehri kendisine teslim edeceklerini bildirdiler. Çünkü Mardin Artuklu hükümdarı Ahlatşah'ının akrabası idi. Mardin Artuklu Hükümdarı Ahlat'ı rahatça gidip alabileceğini zannediyordu. Fakat ona ilk karşı çıkan Ahlatşah memlûklerinden Balaban olmuş, onun tehdidi karşısında da Mardin Artuklu hükümdarı Mardin'e dönmek zorunda kalmıştı. Ancak mesele bununla bitmemiş, Mardin Artuklu hükümdarının Ahlât'a gideceğinden daha yeni haberi olan Eyyubî Meliki Eşref "Eğer Ahlât'a gidersen, bende senin ülkene yürürüm" diye Mardin Artuklu hükümdarına haber yollamıştı. Eşref onun Ahlât'a doğru gittiğini duyunca, Mardin üzerine yürüyüp şehrin mahsulünü ele geçirmiş, sonrada Düneysir'de oturmaya başlamıştı. Bu sebeple Mardin Artuklu hükümdarı oldukça zor duruma düştü. Halbuki Ahlat gibi önemli bir merkezi almayı uman Artuklu hükümdarı Artuk Arslan Eyyubî Meliki Eşref'in ağır baskısına maruz kaldı.⁵⁰

49. İbnü' Esir, *el-Kâmil*, c. III. s. 202; bar Hebraeus, *Abu'l Faraç Tarihi*, c. II. s. 486-487; I. Halil, *Emaretü Beni Artuk*, s. 121-122; O. Turan, s. 177; N. Ardiçoğlu, *Harput Tarihi*, İstanbul 1964, s. 48-50.

50. İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, c. XII. 253-254; I. Halil, *Emaretü Beni Artuk*, s. 123.

Bu olaydan kısa bir süre sonra Gürcüler, Kars'ı ele geçirmişler Ahlât ve çevresini de tehdit etmişlerdi.⁵¹ Gürcülerin saldırısı ile hareket geçen Eyyubî Sultanı Melik Âdil, Eyyubî Meliklerine ve Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nasıreddin Mahmut'a haber gönderip, kuvvetleri ile kendisine katılmalarını istedi. Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı kendisine vekaleten vezir'i Ziyaeddin komutasında askerlerini Eyyubî sultanına gönderdi. Gürcüler o sırada gitmiş olduklarından o seferin yönünü değiştirip, Haçlılar üzerine yürüyerek Humus ile sahil arasında kalan Ağnaz'ı ele geçirdi.⁵² Melik Âdil komutasında bulunanlar sonra ülkelerine döndüler.

Gürcülerin 605 / 1208-1209 yılında Ahlat üzerine tekrar gelip Erciş'i ele geçirmeleri üzerine (Ahlat bu sırada Eyyubîler'den Melik Evhad'ın idaresi altında bulunuyordu). Eyyubî Sultanı Âdil bütün Eyyubî Meliklerine ve bölgedeki diğer tâbi hükümdarlara haber göndererek Harran'da toplanmalarını istedi. Eyyubî Melikleri ile beraber Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı ile birlikte Silvan ve Dârâ da bulunan Artuklu hükümdarı da Harran'da toplandılar.⁵³ Fakat bu sefere tâbi hükümdarlardan Sincar Atabeyi Kutbeddin katılmadı. bu sırada Gürcüler çekip gittiklerinden melik Âdil seferin yönünü değiştirerek Atabey Kutbeddin'in elinde bulunan Habur ve Nusaybin'i ele geçirdi. Zor durumda kalan Kutbeddin nerede ise Sincar da teslim edecekti. Ancak daha sonra Melik Âdil'in müttefikleri olan Musul hakimi Nâreddin Arslanşah ve Erbil hakimi Muzaffereddün Gökbörü'nün Eyyubî sultanına cephe almalarından sonra, aralarına Anadolu Selçuklu sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev de katıldı. Müttefikler Abbasî Halifesinden Melik Âdil Sincar kuşatmasını kaldırması konusunda ricacı olmasını da istediler. Bütün bunlar karşısında Eyyubî Sultanı Melik Âdil kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı.⁵⁴ Bu olaylar sırasında Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Mahmut, Eyyubî Sultanını yalnız bırakmayarak onu destekledi. Onun bu sadakatinden memnun kalan Melik Âdil,⁵⁵ Sincar'ı kuşatıp aldığı takdirde burasını Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarına ıktâ edeceğini

51. İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, c. XII, s. 255; Bar Hebraeus *Abu'l Faraç*, c. II, s. 488-489.

52. Ebi'l Fedail, *Tarihü'l Mansurî*, Vrk. 126 (Bu malumat diğer hiç bir kayanakta yoktur.)

53. Ebi'l Fedail, *Tarihü'l Mansurî*, Vrk. 128a; İbni Vasil olayı H. 606 yılı olayları içerisinde verir (*Müferricü'l Kurûb*, c. III. s. 190-191). Esasen Gürcülerin hareketi H. 605'de başlamış, H. 606'da devam etmişti. İbnü'l Esir (*El Kâmil*, c. XII bunu doğrular). Ancak hadisenin Artuklularla ilgisinden bahsetmez.

54. İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. XII. s. 284-287.

55. Ebi'l Fedail, *Tarihü'l Mansurî*, Vrk. 129b; Bar Hebraeus, *Abu'l Faraç Tarihi*, c. II, s. 492-493.

söylemişti.⁵⁶ Bu arada müttefikler, Gürcülere de haber salarak, tekrar Ahlât ve çevresine saldırılarını istediler. Aralarında da, okunan hutbeyi Melik Âdil adına değil de, Anadolu Selçuklu Sultanı adına okunmasını kararlaştırdılar. Gürcüler'in, gönderilen habere ilgi göstermemeleri üzerine, Müttefikler, bu defa kendileri Melik Evhad'ın elinde bulunan Ahlât'a saldırdılar, fakat yenildiler.

Bunlardan Mardin Artukluları, Erbil ve Musul hâkimleri Eyyubî Sultanına itaatlerini arz etmek zorunda kaldılar.⁵⁷

Bahsedilen olayda görüşüleceği üzere Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Eyyubî Sultanını desteklemiş, Mardin Artuklu hükümdarı ise müttefikler ile beraber hareket etmişti. Artukluların bu şekilde birbirlerine karşı cephe almaları onları gerçekten siyasî yönden daha da güçsüz hale getirmişti.

Bölgede Artuklu-Eyyubî ilişkileri açısından 1218 yılına kadar bir sükûnet devresi devam etti. Bu arada İdari yönden bölgede siyasî bir takım değişiklikler olmuş Musul'da Nureddin Arslanşah ölmüş (1211), yerine İzzeddin Mesut geçmiş onun ölümü ile de (1218) Musul'da küçük yaştaki II. Nureddin Arslanşah atabeyliğe getirilmişti. Devletin idaresi de Bedreddin Lü'lü'ye verilmişti. Diyarbakır ve el-Cezire bölgesinde Melik Eşref'in nüfuzu artmış, Ahlat'daki kardeşi Melik Evhad'ın da yerine hâkim olmuştu. Halep'de ise Melik Zâhir ölmüş, küçük yaştaki oğlu Aziz Gıyaseddin lakaplı Muhammed onun yerine geçmişti. Anadolu Selçuklu Sultanlığının başında ise, İzzeddin Keykavus bulunuyordu.

Halep'te küçük yaşta bir çocuğun hükümdar olması ve bu sırada Eyyubî Sultanı Melik Âdil'in Dimyat'ta Haçlılar ile meşguliyeti Anadolu Selçuklu sultanını Halep üzerine sefer yapmaya sevketti. Bu arada bölgede Eyyubî meliklerinin gün geçtikçe sayılarının artması ve sahip oldukları ıktalar, Artukluların hâkim oldukları ülkelerinin küçülmesine sebep oluyordu. Bu nedenle Artuklular Türkiye Selçuklularına yaklaştılar, hatta bundan dolayı Anadolu Selçuklu Sultanının bu hareketine ses çıkarmadılar.⁵⁸ Ayrıca Eyyubîler adına okunan hutbeyi Anadolu Selçukluları adına çevirdiler. Hatta sikkeleri de Selçuklular'ın adına

56. İbni Vasıl, *Müferricü'l Kurûb*, c. III. s. 195.

57. İ. Halil, *Emaretü Beni Artuk*, s. 125.

58. İbni Vasıl, *Müferricü'l Kurûb*, c. III. s. 267. Bu konuda Ebi'l Fedail Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nasıreddin Mahmut'un da Anadolu Selçuklu Sultanı ile Şam ülkesine doğru hareket geçtiğini söylerse de (*Tarihü'l Mansuri*, 134a-134b) diğer kaynaklar bunu teyid etmezler.

vurdurdular.⁵⁹ Fakat İzzeddin Keykavus'un Eyyubî Meliklerinin hiyaneti sebebi ile mağlûp olup çekilmesi daha sonra tekrar onlar üzerine sefere çıkacak iken âni ölümü (1219) Artukluları, tekrar Eyyubîlere itaata mecbur etti. Bu sebeple önce Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı, Melik Eşref'e giderek bağlılığını bildirdi. Melik Eşref de herşeye rağmen menfaatini düşünerek onun itaatını kabul ettiği gibi Hani ve Cebelcur'u Nasıreddin Mahmut'a verdi.⁶⁰

Melik Eşref Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarının itaat etmesi ve kendisine karşı cephe almış muhalif emirlerin dağılmasından sonra, bulunduğu Harran'dan hareket ederek Düneysir'e gidip karargâh kurdu. Sonra da Mardin'i kuşattı. Bu kuşatmaya Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı da katılmıştı. Mardin Artuklu hükümdarı Artuk Arslan amcazadesi Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nasıreddin Mahmut'u sokarak Eyyubî Meliki ile anlaşabildi. Bu anlaşmaya göre, Mardin Artuklu hükümdarı; Melik Eşref'in kendisine önceden ıktâ ettiği Re'sü'l Ayn'ı geri verecek, ayrıca 30.000 dinar para ödeyecekti. Yine bu anlaşmaya göre, Nasıreddin Mahmut da Şabah'tan bölgesindeki el-Müvezzer'i alacaktı (615/1218-1219).⁶¹

Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı bu şekilde menfaatlarını düşünüp kazancını artırırken Mardin Artuklu hükümdarı yapmış olduğu anlaşma gereği maddî yönden ağır bir yükün altına girmişti. Eyyubî Meliki Eşref'in yanında itibarı yükselen Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Müttefikleri ile, Erbil hakimi Muzaffereddin Gökbörü üzerine yürüyeceği sırada onu barış yapmaya ikna etmişti.

Olaylar devam ederken Eyyubî Sultanı Melik Âdil 1218 yılı Ağustosunda ölmüştü. O vefatından önce ülkesini oğulları arasında pay etmişti. Buna göre; kendisinden sonra oğlu Melik Kâmil, Eyyubî Sultanı olarak Mısır'a hakim olmuş, Melik Eşref ise, yine el-Cezire ve Diyarbakır Bölgesinin hâkimi olarak kalmıştı.

C. Melik Kâmil Döneminde Artuklu-Eyyubî İlişkileri:

Bu dönemde Mardin Artukluları, Hısn-ı Keyfâ Artukluları'nın Eyyubîlerle olan yakın ilişkilerinin sonuçlarını idrak edince onlar da,

59. H. 614 tarihli Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Nasıreddin Mahmut'a ait sikkede Anadolu Selçuklu Sultanı Keykavus'un adı zikredilmektedir. (S. Lane Poole, *Numismata, Orientalia Coins of The Urtulu Turkumans*, London 1875, s. 20).

60. İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. XII, s. 342; Bar Hebraeus, *Abu'l Faraç Tarihi*, c. II. s. 507.

61. İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. XII. s. 343. Bar Hebraeus, *Abu'l Faraç Tarihi*, c. II. s. 507; İbni Vasıl, *Müferricü'l Kurûb*, c. IV. s. 73; İ. Halil, *Emaretu Beni Artuk*, s. 126-127; O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 178; H. Şümeysanî, *Medinetü Mardin*, s. 201.

siyasetlerini değiştirecek veya daha esnek davranarak durumlarını korumayı kararlaştırdılar. Bunun başlangıcında, H. 617/ 1220 yılında Melik Eşref Haçlılara karşı sefer için Mardin Artuklularından yardım istemiş bu iş için Melik Muazzam'ı göndermişti. Mardin Artuklu hakimi kaleden inerek onu karşılamış ve çeşitli hediyelerle ikramlarda bulunmuştu.⁶² Bu sırada Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Nasıreddin Mahmut ölmüş yerine Rükneddin Mehdud geçmişti (618 / 1222).

621 / 1124 yılı başlarında Melik Eşref'in kardeş Ahlât hakimi Şihabeddin Gazi, kardeşine karşı isyan etti. Şihabeddin Muzafereddin Gökbörü ve Dımaşk hakimi el-Muazzam İsa ile ittifak yapıp savaş hazırlıklarına girişti. Melik Eşref, kardeşinin isyanını bastırmak için Eyyubî Sultanı Melik Kamil'in göndermiş olduğu yardımcı kuvvetleri de alarak Şihabeddinin üzerine yürüdü. Bu sırada Hısn-ı Keyfâ ve Mardin Artukluları hükümdarları bağlılıklarını bildirerek arz-ı uludiyette bulunup ona bir takım hediyeler verdiler. Diğer taraftan Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı kuvvetlerini Melik Eşref'e göndermişti.⁶³

Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarının Eyyubî Meliki Eşref'e sadakatle bağlasına rağmen Eyyubî Meliki kendi menfaatlerine uygun olan politikasını sürdürmeye devam etmişti. O Hısn-ı Keyfâ Artuklularına ait olan Hani, Cebelcur, Zu'l Karneyn'i ve Kulp'u daha önce kendisine isyan edip te sonra affettiği Şihabeddin Gazi'ye ikta etti.⁶⁴

Eyyubî Melikin bu davranışı Artukluları yeni hamiler aramaya zorladı.⁶⁵ Tam bu sıralarda Moğolların önünden geçen Celâleddin Harzemşah bölgeye gelmişti. Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı onunla irtibat kurarak müttefik oldu. Bu ittifakta Mardin Artukluları da Mevdud'un yanında yer almışlardı. Onlara Muzafereddin Gökbörü ve Eyyubî meliki Dımaşk hâkimi el-Muazzam'da katıldılar. Vaziyetin aleyhine geliştiğini gören Melik Eşref de Türkiye Selçuklu sultanı Alâaddin Keykûbat ile ittifak

62. İ. Halil, *Emaretü Beni Artuk*, s. 129.

63. İbnü' Esir, el-Kâmil, c. XII s. 421-422; İbni Vasil, *Müferricü'l Kurûb*, c. IV. s. 139-140 Ebi'l Fedail, Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarının hediyeleri arasında 14 yılda imal edilen bir çadırın bulunduğunu, bu kıymetli ve güzel çadırın Melik Eşref tarafından Eyyubi sultanı Kâmil'e hediye edildiğini söyler. (Tarihü'l-Mansurî, Vrk. 147 b).

64. Ebi'l Fedail, *Tarihü'l Mansurî*, Vrk. 147 b.

65. Hısn-ı Keyfâ Artuklularının bu sırada Anadolu Selçukluları adına hutbe okuturken bundan vazgeçerek siyasetlerine uygun olarak Mısır'daki Eyyubî sultanı Melik Kâmil adına hutbe okuttuğunu kaydeden O.Turan, Eyyubî sultanı ile kardeşi arasında rekabet olduğunu, bu rekabetten Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Mevdud'un yararlanmak istediğini kaydediyor. (*Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1970, s. 345-346).

kurup, onu Hısn-ı Keyfâ Artuklularının elinde bulunan Âmid'e saldırmaya teşvik etti.⁶⁶ Fakat Celâleddin bir müddet sonra Kirman'a gidince bu ittifak dağıldı. Sultan Alâaddin Keykûbat bu durumda tek başına kalan Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarının topraklarına saldırarak, başta Hısn-ı Mansur olmak üzere birçok kaleyi zaptetti. Kötü duruma düşen Artuklu hükümdarı Melik Eşref'e itaatini arzetti. Bunun üzerine Eyyubî Meliki Anadolu Selçuklu Sultanına Hısn-ı Keyfâ Artuklularından aldığı toprakları geri vermesini istedi. Buna çok sinirlenen Türkiye Selçuklu Sultanı; "Ben Melik Eşref'in Naibimiyim" diyerek Eyyubî melikinin isteğini reddetti. Daha sonra da Kahta ve Çemişkezek'i ülkesine kattı Şaban 623/Temmuz-Ağustos 1226).⁶⁷ Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Eyyubî Meliki Eşref'in Alaaddin Keykubat karşısında acizliğini görünce Türkiye Selçuklu Sultanını metbû olarak tanıdı. Diğer taraftan ülkesine bir zarar gelmesini istemeyen Mevdud, Eyyubî Meliki'ne haber göndererek Eyyubîler'e bağlı olduğunu arzetmeye çalıştı. Ancak Eyyubîlerden Musul hakimi Mücahiddin'in elçisi Türkiye Selçuklu Sultanının huzurunda iken Artuklu elçisinin sultanla ittifak akdettiklerini Melik Eşref'e haber vermişti.⁶⁸

Buna rağmen Eyyubî Meliki Eşref 624/1227 de Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Mevdud ve Dımaşk'taki yeğeni Melik Muazzam'ın oğlu Nâsır ile anlaşarak onlardan herhangi bir saldırıya karşı güvence aldı.⁶⁹ Bu anlaşma gereğince Mardin Artuklularına gönderilmiş olan Melik Hafız Eşref ve İzzeddin Aybeki, Türkiye Selçuklularına yardımda bulunacaklardı (H.625/1228).⁷⁰ Bu olaydan bir müddet sonra Eyyubîler arasındaki anlaşmazlık sebebi ile Melik Eşref'in Mısır'a Eyyubî Sultanı ile Melik Kâmil'e gitmesini fırsat bilen Mardin Hükümdarı, Sultan Alâaddin Keykubat'a şöyle haber gönderdi. "Ülkeler boş iken senin Antalya üzerine gitmenin sebebi nedir? İşte önünde Franklar ve el-Cezire". O bu haberi ile Türkiye Selçuklu Sultanı'na Diyarbakır bölgesinde Eyyubî topraklarına saldırıya geçmesini öneriyordu. Sultan Alâaddin de Kahta Valisi olan Seyfuddevle'yi Mardin Hükümdarına gönderdi. Bu emir'in Fırat'ı geçip bâzı kaleleri alması üzerine, Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Mevdud, Eyyubî Melik'i Hafız'dan yardım

66. Mesevî, *Siretü Celâleddin Mengüberti*, Türkçeye Çev. Necip Asım, *Celâleddin Harzemşah*, İstanbul 1934, s. 122.

67. İbnü'l Esir, el-Kâmil, C.XII. s. 459; İbni Vasıl, *Müferricü'l Kurûb*, c. IV. s. 203; İbni Bibi, *el-Evamirü'l Alâiyye fî Umuri'l Alâiyye*, Faksimile, yay: A.Sadık Erzi, Ankara 1956, s. 274-275; Ebu'l Fida, c. III. s. 144; O.Turan *Selçuklular Zamanında Türkiye*.

68. Ebi'l Fedail, *Tarihü'l Mansuri*, Vrk. 163b.

69. Ebi'l Fedail, *Tarihü'l Mansuri*, Vrk. 169b.

70. Ebi'l Fedail, *Tarihü'l Mansuri*, Vrk. 172a.

istedi. Sonra da O Türkiye Selçuklu Sultanından korktuğu için Eyyubî melikine teşekkür edip yardıma gelmemesini istedi.⁷¹ Bu arada H. 626 yılı sonlarına doğru (1229) Melik Kâmil'in el-Cezire'de görünüp Harran ve Urfa'ya gelmesi üzerine Artuklu hükümdarları ve diğer bölge hâkimleri Eyyubî sultanına bağlı olduklarını göstermek için hutbelerini Melik Kâmil adına okuttular. Sikkelerini de onun adına bastırdılar.⁷²

Bütün bu olaylar gösteriyor ki, Artuklular siyasi hayatlarını devam ettirebilmek için askerî bir varlık göstermekten çok, politik olarak çaba sarfediyorlardı. Çünkü az sonra Yassı Çemen'de Celaleddin Harzemşah'a karşı Türkiye Selçuklu sultanı Alaaddin Keykubad'ın galip gelmesi üzerine (28 Ramazan 627 / 10 Ağustos 1230) Artuklular, onu tebrik edip zaferini kutlamışlardı. Bu arada Yassı Çemen'de mağlûp olmasına rağmen Moğollar'ın müslümanlar için büyük tehlike oluşturduğunu söyleyip kendisine müttefik aramaya çalışan Celaleddin, Artuklulardan yardım istedi. Aynı yardımı Şihabeddin Gazi'den de istedi. Eyyubî Meliki de kardeşi Melik Eşref'in izni olmadan birşey yapamayacağını, Mardin ve Hısn-ı Keyfâ Artuklularının da sözlerinin geçemeyeceğini, onların esas amaçlarının başka olduğunu Celâleddin'e bildirdi.⁷³ Şihabeddin, bu ifadesi ile Eyyubîlere karşı oluşturulabilecek Artuklu-Harzemşah ittifakını önlemeye çalışmıştı. Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Mevdud'un Harzemşah hükümdarı ile olan ilişkileri Eyyubîlerin canını sıkıyordu.⁷⁴ Ayrıca onun kadınlara karşı olan düşkünlüğü sebebiyle ahlaksızlığı konusunda şikâyetler artmıştı.⁷⁵ Bunun yanı sıra Hısn-ı Keyfâ toprakları Eyyubîlerle Anadolu Selçukluları arasında rekabet merkezi haline gelmişti. Bu sebeple Eyyubî Sultanı Melik Kamil, Melik Eşref'le birlikte Âmid üzerine yürüdü. Mevdud elçiler ve aracılara Eyyubî sultanını bu fikrinden vazgeçirmeye çalıştı ise de muvaffak olmadı. Sonunda şehir kuşatıldı. Vaziyetin kaçacak tarafı olmadığını gören Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı aman dileyerek teslim oldu. Âmid'i de Eyyubîler'e teslim etti. (Muharrem 630 / Eylül 1232).⁷⁶ Ancak Hısn-ı Keyfâ, Eyyubîlere teslim olmamakta direnince Mevdud Eyyubî Sultanı tarafından

71. Ebi'l Fedail, *Tarihü'l Mansuri*, Vrk. 173a.

72. İbnü'l Esir'de Eyyubî Sultanının el-Cezire'ye geldiği ifade edilir. Ancak diğer kısımlardan bahsedilemez. (*El-Kâmil*, c. XII. s. 476-477; Makrizî, *Kitabu's Sülûk*, yay. M.M. Ziyade, Kahire 1936, c. I. s. 1, c. I. km., s. 236).

73. Nesevî, *Celâleddin Harzemşah*, s. 152-153.

74. Ebi'l Fedail, *Tarihü'l Mansuri*, Vrk. 213b.

75. İbni Vasıl, *Müferricü'l Kurûb*, C.V. s. 12.

76. Ebi'l Fedail, *Tarihü'l Mansuri*, Vrk. 214a-215a; Bar Hebraeus, *Abu'l Faraç Tarihi*, c. II. s. 532; İbni Vasıl, *Müferricü'l Kurub*, c. V. s. 13.

sıkıştırıldı. Hısn-ı Keyfâ'nın düşmediğini duyan Cüdeyde, Necm, Heysem ve Banasa kaleleri de teslim olmadılar. Fakat daha sonra adına kaynaklarda rastlayamadığımız Mevdud'un oğlu kaleden inip Melik Eşref'e gelince kaledekiler de teslim oldu.⁷⁷ Böylece 130 yıldan beri devam eden Hısn-ı Keyfâ Artuklu Devleti son buldu. Son Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı, Eyyubî Sultanı ile Mısır'a gitmişti. Orada kendisine ıktalar verilmesine rağmen ahlâksızlığına devam edince, Melik Kâmil tarafından hapsedildi. Eyyubî sultanının vefatından sonra hapisten çıkan Mevdud, Hama'ya gelerek bir müddet Melik Muzaffer Takiyüddin Mahmut'un yanında kaldı. daha sonra da Moğollar tarafından öldürüldü.⁷⁸

Hısn-ı Keyfâ Artuklularının ortadan kalkmasından sonra Mardin ve Harput Artuklularının Eyyubîlerle olan münasebetleri devam etti. Türkiye Selçuklu Sultanının Ahlat'ı alması Eyyubî Sultanını harekete geçirmişti. Eyyubî Sultanı Melik Kâmil, Mardin ve Harput Artuklularının da kuvvetlerini alarak Anadolu Selçukluları üzerine yürüdü. Eyyubî Ordusu Akça Derkend, ve Göksu'da mağlûp oldular (631 / 1234). Bu sırada Harput hükümdarı olan İzzeddin Ahmet (veya Hızır), kendi topraklarından Anadolu Selçuklu ülkesine kolaylıkla girebilecekleri konusunda Eyyubîleri ikna etti. Fakat Eyyubîler, yine mağlûp oldular. Sonra da çekildiler. Onların çekilmesinden sonra Anadolu Selçuklu Sultanı Harput'u kuşatarak teslim aldı (Zilka'da 631 / Ağustos 1234).⁷⁹ Böylece Harput Artukluları da tarih sahnesinden silindi. Türkiye Selçuklu sultanı Alaaddin Keykubât'ın bu başarısı Mardin Artuklularının bir müddet için Eyyubîler'in tâbiyetinden ayrılıp, Anadolu Selçuklularını metbû olarak tanımalarına neden oldu.

Eyyubî Sultanı Melik Kâmil'in Mısır'a dönmesinden sonra, Alâaddin Keykubat, Eyyubî Meliklerinin aralarındaki anlaşmazlıktan yararlanarak Mardin Artuklu hükümdarı Artuk Arslan'ın yardımı ile el-Cezire bölgesindeki Siverek, Urfa ve Harran'ı aldı. Türkiye Selçuklu sultanının kısa süre sonra ülkesine dönmesi üzerine, oğlu Melik Salih ile beraber harekete geçen Eyyubî Sultanı Melik Kâmil, önce Urfa'yı, sonra Harran'ı alarak Mardin Artuklu topraklarına girip, ülkeyi baştan aşağı yağmaladı. Eyyubîler Artuklulara âit sayısız ganimet ülkelerine götürdüler.

77. Bu konuda Ebi'l Fedail'de oldukça geniş malûmat vardır. (*Tarihü'l Mansurî*, vrk. 215a-220a.

78. İbni Vasil, *Müferricü'l Kurûb*, C. V, s. 17-18; Ebu'l Fida, *a.g.e.* C. III. s. 152.

79. İbni Bibi, *a.g.e.*, s. 436-437; İbni Vasil, *Müferricü'l Kurûb*, c. V. s. 74-77; Ebi'l Fida, *a.g.e.*, s. 154-155; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 379-381.

⁸⁰ Bu arada Eyyubî Melikleri arasındaki huzursuzluk devam ediyordu. Başta Melik Eşref olmak üzere diğer Eyyubî Melikleri Sultan Melik Kamil'in oğlu Melik Salih'e göstermiş olduğu ilgiden rahatsız olmuşlardı. Bu arada önce Anadolu Selçuklu Sultanı Alaaddin-Keykubat ölmüş (1237), arkasından da Eyyubî Sultanı Melik Kamil vefat etmişti (11 Mart 1238).

Sultan Alaaddin Keykubat'ın yerine geçen Gıyaseddin Keyhüsrev, Selçukluların doğu siyasetini devam ettirerek el-Cezir bölgesine Mardin Artukluları ve Harezmi kuvvetleri ile birlikte yaptığı sefer sonucunda Suriye ve el-Ceziredeki bölge hâkimleri onun hakimiyetini tanımışlardı (635 / 1239).⁸¹ Bu tarihlerden itibaren baş gösteren Moğol tehlikesi ve Eyyubî Melikleri arasındaki uyuşmazlık, Mardin Artuklularının Eyyubîlerle olan ilişkilerini önemsiz hale getirdi. Kuvvetli surları neticesinde korunmasını bilen Mardin Artukluları, civardaki Eyyubi hükümetleri birer birer düşerken varlıklarını uzun süre korudular.

SONUÇ

Zengîlerden kurtulduktan sonra Eyyubî Sultanı Selahaddin'in Âmid'i almasından sonra Eyyubîlerin himayesine giren Artuklular el-Cezire bölgesindeki siyasî ağırlıklarını daha o tarihte kaybetmişlerdi. Hatta bu sıralarda Haçlılara karşı verilen mücadelelerde tek başlarına hareket edememişler, Eyyubî sultanının emrinde hareket etmişlerdir.

Daha sonra el-Cezire ve Diyarbakır bölgesinde yayılma politikası güden Eyyubîler, menfaatlerine uygun şekilde Artukluları kullanmışlardır. Özellikle 12. Yüzyılın başlarından itibaren askerî fonksiyonlarını tamamen kaybeden Artuklular, Eyyubîlerin oyuncağı haline gelmişlerdir. Daha sonra Eyyubî Meliklerinin birbirlerine düşmesinden yararlanmaya çalışmışlarsa da bir sonuç alamamışlardır. Onların Eyyubîlerin karşısında bu hale düşmesinin diğer bir sebebi de kendi aralarında birlik ve beraberliğin olmayışındır. Çünkü yapılan savaşlarda, biri Anadolu Selçuklularını tutarken, diğeri mutlaka Eyyubîlerin yanında yer almıştır. Siyasî hayatlarını askeri güce değil, politik menfaatlerine dayandırmışlar, bu da kendilerini, Eyyubîler karşısında zayıf duruma düşürmüştür.

⁸⁰ İbni Vasıl, *Müferricü'l Kurub*, c. V. s. 105-110; *Makrizî, es-Sülûk*, C.I, s. 651; O.Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 383.

⁸¹ İbni Bibi, *a.g.e.*, s. 490-495; İbni Vasıl, *Müferricü'l Kurûb*, C. V. s. 190; O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 181-182; Aynı müellif, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 418-419